

תיבה ב'-1: פריון העבודה בישראל מפרספקטיבה בין-לאומית

פריון העבודה מוגדר כיחס של סך התוצר לשעות העבודה בפועל, והוא מודד את כושר הייצור של המשק בהינתן תשומת העבודה שברשותו. בהסתכלות ארוכת טווח רמת הפריון והשינויים בו תלויים במספר גורמים, כגון ההון האנושי במשק, מלאי ההון הפיזי, הרמה הטכנולוגית ויעילות הניצול של גורמי הייצור. בחינה בין לאומית של פריון העבודה ב-2011 מעלה שישראל נמצאת בשליש התחתון של המדינות המפותחות (איור 1): הפריון בישראל נמוך ב-37 אחוז מזה של 7 המדינות המתועשות (G7) וב-24 אחוז מזה של כלל מדינות ה-OECD. הפריון בישראל דומה יותר לפריון במדינות כגון ניו זילנד, יוון ופורטוגל וכן לפריון במספר מדינות מזרח אירופיות.

התיאוריה הכלכלית המקובלת - היא מכונה "התכנסות מותנית" - מנבאת כי מדינות העולם יתכנסו על פני זמן לתוואי פריון דומה, וההבדלים שיוותרו ביניהן בטווח הארוך ישקפו הבדלים בטכנולוגיה ובעצימות ההון הפיזי והאנושי; לאחר ההתכנסות הפריון לעובד בכל המדינות יגדל באופן אחיד, אך במהלכה מדינות בעלות פריון התחלתי נמוך יצמחו בקצב מהיר מהממוצע.

איור 2 מתייחס למדינות ה-OECD, והוא מציג את רמת הפריון לשעת עבודה ב-1995 לעומת קצב גידולו הממוצע במרוצת שש עשרה השנים הבאות. כפי שאפשר לראות, השיפוע השלילי בטווח המשתרע בין \$20 ל-\$45 מאשש את הניבוי הנוגע לתהליך ההתכנסות, ואילו השיפוע האופקי בטווח הגדול מ-\$45 משקף מדינות עשירות שהתכנסו לתוואי ארוך הטווח שלהן¹. מאכזב לראות כי ישראל חריגה באיור: קצב גידול הפריון בשנים אלה היה נמוך ביחס לרמת הפריון ההתחלתי ב-95', ואף נמוך מממוצע המדינות, ותהליך זה מבטא התבדרות. לאור זאת עולה השאלה מדוע פריון העבודה בישראל נמוך יחסית, ואף חשוב מכך - מדוע הוא אינו מתכנס לרמות גבוהות יותר. להלן נצביע על מספר הסברים אפשריים לתופעה זו.

ניצולת העבודה: ממוצע שעות העבודה למועסק בישראל (37.1 לשבוע) גבוה יחסית לממוצע ב-OECD (33.6 לשבוע). כאשר בוחנים את הקשר בין השעות למועסק לבין רמת הפריון לשעת עבודה במדינות ה-OECD, מוצאים מתאם שלילי ברור של (-0.85). ממצא זה עקבי עם ההנחה שהיעילות פוחתת עם

¹ נציין כי ההתכנסות ניכרת גם בנתונים ארוכים יותר משנות ה-80, אולם במהלך שנות ה-2000 חלה דווקא התבדרות.

עליית היקף העבודה למועסק². אף שגורם זה מסביר חלק מהפער, הוא אינו מסביר את כולו הואיל ונמצא כי ישראל מפגרת ואינה מתכנסת גם בפריץ לעובד (נתון זה אינו כולל את שעות העבודה).

היקף ההון הפיזי והמבנה הענפי: ככל שהיקף ההון הפיזי גדול יותר, ניתן לייצר יותר בעזרת כל עובד. קשה להרכיב נתונים בני השוואה של מלאי ההון, אך ניתן לבחון את שיעור ההשקעה בהון (קרי, יצירת הון חדש) ביחס לתוצר. לוח 1 מצביע על מספר מדדים עבור ישראל, עבור ממוצע ה-OECD, ועבור ממוצע של קבוצות מדינות שקובצו על פי קצב גידול פריץ העבודה. מהלוח עולה כי שיעור ההשקעה ביחס לתוצר מתואם, כצפוי, עם קצב הגידול בפריץ העבודה. הלוח מצביע על כך שבין השנים 2000-2011 שיעור ההשקעה בישראל היה 17 אחוז - נמוך מממוצע ה-OECD (22 אחוז) ומהנמוכים במדינות המפותחות. בהנחות סטנדרטיות על המבנה של פונקציית הייצור המצרפית של המשק, שיעור ההשקעה הנמוך בישראל יכול להסביר כמחצית מהפער ברמת הפריץ בין ישראל ל-OECD. אין זה סביר שחסמים מבניים מונעים את ביצועם של פרויקטים בעלי תשואה גבוהה, הואיל ובחינה בין לאומית של התשואה על ההון מראה כי התשואה בישראל אמנם מעט גבוהה ביחס למדינות המפותחות אך היא אינה חורגת מההתפלגות. ייתכן כי הנטל של הסיכון הביטחוני ושל הזעזועים הגיאופוליטיים האזוריים, המתבטא במחזורים ייחודיים לישראל, פוגע בתשואה שניתן להשיג על ההשקעות, ולכן היקפן נמוך.

לוח 2 מתייחס לישראל ולמדינות ה-OECD ומציג בחינה ענפית של רמת הפריץ, קצב גידולו ושיעור ההשקעה מהערך המוסף. השוואת שיעורי ההשקעה לפי ענפים מלמדת כי השיעור בישראל נמוך בכל הענפים, למעט התעשייה. ייתכן כי שיעור ההשקעה בתעשייה גבוה בהשוואה בין לאומית, חרף נטל הביטחון והתנודות הגיאופוליטיות המקומיות, מאחר שהענף מתחרה בחברות מחו"ל הן משום שהוא עתיר יצוא והן משום שהוא חשוף ליבוא מתחרה. תחרות זו מחייבת את החברות לאמץ טכנולוגיות מחו"ל. זו גם אחת הסיבות לכך שקצב הגידול בפריץ העבודה בתעשייה גבוה יחסית ליתר הענפים. אולם משקלו של ענף התעשייה בישראל, כ-18 אחוז מסך התמ"ג, דומה למשקל המאפיין מדינות בעלות קצב צמיחת פריץ נמוך יחסית -- ספרד, לוקסמבורג, ניו זילנד, צרפת והולנד. השלכותיו של גורם זה על המדיניות אינן פשוטות,

לוח 1: השוואה בין-לאומית של מדדי השקעה ומבנה ענפי לפי קצב גידול פריץ העבודה

הגידול השנתי הממוצע בפריץ העבודה בין 1995 ל-2011	יחס ההשקעה בנכסים קבועים לתמ"ג (ממוצע) 2000-2011	התשואה המחושבת על ההון (ממוצע) 2000-2010	משקל התעשייה בערך המוסף (ממוצע) 2000-2011
הפריץ לשעת עבודה ב-2011	2000-2011	2000-2010	2000-2011
(באחוזים)			
ישראל	33.9	1.20	17
OECD ¹	44.6	1.50	22
11 המדינות בעלות גידול הפריץ הגדול ²	33.1	3.30	24
12 המדינות בעלות גידול הפריץ הבינוני ³	49	1.70	20
11 המדינות בעלות גידול הפריץ הנמוך ⁴	50.2	0.80	21

(1) עבור רמת הפריץ וגידולו ומשקל התעשייה: מצרף משוקלל במונחי PPP. עבור יחס ההשקעה והתשואה על ההון: ממוצע פשוט של מדינות ה-OECD.

(2) הממוצע של שיעור הגידול בפריץ גבוה מ-2 אחוז לשנה: צ'ילה, אסטוניה, הונגריה, איסלנד, אירלנד, דרום קוראה, פולין, סלובקיה, סלובניה, טורקיה.

(3) הממוצע של שיעור הגידול בפריץ נמצא בין 1.25 אחוז ל-2 אחוז לשנה: אוסטרליה, אוסטריה, פינלנד, צרפת, גרמניה, יוון, יפן, הולנד, פורטוגל, שוודיה, ארה"ב, בריטניה.

(4) הממוצע של שיעור הגידול בפריץ נמוך מ-1.25 אחוז לשנה: בלגיה, קנדה, דנמרק, ישראל, איטליה, לוקסמבורג, מקסיקו, ניו-זילנד, נורווגיה, ספרד ושווייץ. המקור: OECD ועיבודי בנק ישראל.

² ממצא זה עקבי גם עם סיבתיות הפוכה: במדינות שבהן פריץ העבודה נמוך יחסית, העובדים נדרשים לעבוד יותר שעות על מנת לקיים רמת חיים נתונה.

לוח 2: פריון העבודה ושיעור ההשקעה לפי ענפים - ישראל ו-OECD

שיעור ההשקעה מהענף המוסף		השינוי הממוצע בפריון בין 1996 ל-2007		היחס בין הפריון הענפי לפריון המשקי (2007)		
OECD	ישראל	OECD	ישראל	OECD	ישראל	
26.1	20.4	2.1	1.9	1.00	1.00	סה"כ עסקי
40.2	24.7	3.1	4.5	0.59	0.59	חקלאות
19.8	30.1	3.9	3.5	1.07	1.08	תעשייה
52.4	36.5	2.7	6.4	3.72	2.74	חשמל ומים
10.2	9.4	0.1	-0.6	0.76	0.63	בנייה
13.6	8.3	2.2	1.9	0.71	0.59	מסחר ושירותי אירוח
39.8	23.5	2.2	0.3	1.87	1.76	שירותים פיננסיים ועסקיים

המקור: OECD ועיבודי בנק ישראל.

שכן אין די בכך שמעבירים גורמי ייצור לענפים בעלי קצב גבוה של גידול פריון, אלא יש לעודד במקביל את רכישת ההשכלה הדרושה לענפים אלה, כגון מקצועות ההנדסה³.

זאת ועוד, לוח 2 מעלה כי הפער לרעת ישראל ברמת הפריון משקף פער אחיד לרעת ישראל בענפי המשק השונים. בנוסף, בשנים 1996–2007 קצב גידול הפריון בישראל נמוך יחסית לזה של ה-OECD ברוב הענפים, בפרט בבנייה ובשירותים העסקיים והפיננסיים. מאחר שהפריון בכל הענפים כאחד נמוך יחסית לזה של המדינות המפותחות, יכול להיות שקיימים גורמים יסודיים – כגון גורמים תשתיתיים, ביורוקרטיים ואחרים – שמשפיעים לרעה, ובאופן אחיד, על הפריון בכל ענפי המשק.

סביבת הפעילות העסקית: היבטים מבניים שונים של הפעילות העסקית משפיעים הן על קצב ההתכנסות של הפריון והן על רמת הפריון בטווח הארוך. כך למשל, רמת הפריון צפויה להיות גבוהה יותר במשקים תחרותיים, מאחר שהתחרות יוצרת לפירמות תמריץ להתייעל ולרכוש טכנולוגיות מתקדמות כדי להישאר בשוק⁴. בהקשר זה יש לציין שכאשר הסביבה העסקית אינה מאזנת בין תחרות לבין שמירה על פטנטים ועל זכויות יוצרים, היא אינה מאפשרת את המחקר והפיתוח הנחוצים לגידול ברמה הטכנולוגית ובפריון.

דו"ח הוועדה להגברת התחרות במשק הצביע על כך שבישראל רווחת תחרות נמוכה – בשל ריבוי קבוצות עסקיות השולטות במגוון רחב מאוד של שווקים. ⁵ Kosenko (2007) מצא כי רווחיותן של חברות המשתייכות לקבוצות עסקיות אינה גבוהה מזו של חברות שאינן משתייכות, חרף גישתן העודפת למקורות – ודבר זה מצביע על יעילות נמוכה בהקצאת המקורות. בחינה שנערכה בעבר בבנק ישראל הצביעה על כך שרמת המחירים של הצריכה הפרטית בישראל, במונחי שוויין כוח קנייה (PPP), גבוהה יחסית לשאר מדינות ה-OECD, וזאת כאשר מביאים בחשבון את העובדה שרמת ההכנסה לנפש בישראל נמוכה מהממוצע בחברות ה-OECD. ייתכן שרמת המחירים הגבוהה נובעת מרמת הפריון הנמוכה, אך ממצא זה עקבי גם

³ צוות בין-משרדי בדק את המחסור בכוח אדם מיומן בטכנולוגיה העילית, והדוח שהוא חיבר הצביע על מחסור בכוח אדם בעל מיומנות גבוהה בתחומי המחשוב.

⁴ ראו: Aghion, P. and P. Howitt (1998). "Endogenous Growth Theory". MIT Press.

⁵ ראו: Kosenko, K. (2007). "Evolution of Business Groups in Israel: Their Impact at the Level of the Firm and the Economy" Israel Economic Review 5 (2), pp. 55-93.

עם כך שרמת התחרות בישראל נמוכה יחסית. ייתכן כי רמת התחרות הנמוכה מסבירה גם את קצב הגידול הנמוך של הפריזון וגם את שיעורי ההשקעה הנמוכים בענפים המוטים לשוק המקומי. תיבה ב'-2 של דוח זה מציגה המחשה עדכנית לכך שהגברת התחרות בתחום התקשורת הסלולרית הביאה להגדלת התפוקה ובד בבד להפחתה במספר המועסקים - קרי, לעלייה בפריזון.

סביבת הפעילות העסקית עשויה להשפיע על פריזון העבודה גם דרך הביורוקרטיה, הרגולציה ומערכות החוק. מדד ה-DOING BUSINESS של הבנק העולמי מלמד כי בהשוואה למדינות אחרות, בישראל הנושאים האלה טעונים שיפור. תחומים שבהם הנחיתות של ישראל בולטת הם אופן הטיפול בפשיטות רגל ומידת האכיפה של חוזים. אנו מוצאים כי לדירוג בתחומים אלה יש קשר חיובי עם רמת הפריזון במדינות ה-OECD, ודירוגה של ישראל בהם עולה בקנה אחד עם נחיתותה ברמת הפריזון.

ההון האנושי: קשה למצוא בנתונים עדות לכך שאיכות כוח העבודה בישראל נמוכה ביחס לעולם או גדלה בקצב איטי. למעשה, זוסמן ופרידמן (2008)⁶ הראו כי איכות כוח העבודה בישראל עלתה בשנים 1987-2005, בין היתר כתוצאה מעלייה ברמת ההשכלה של העובדים, והיא תרמה לגידול בכוח העבודה האפקטיבי.

ואולם היבטים אחרים של כוח העבודה אכן עשויים לפתור חלק מחידת הפריזון, והם קשורים בהתרחבות כוח העבודה. בעשורים האחרונים התרחש בישראל תהליך ברור וייחודי של עלייה בשיעור התעסוקה כתוצאה מכך ששיעור ההשתתפות בכוח העבודה גדל מ-59 אחוז במחצית השנייה של שנות התשעים ל-64 אחוז ב-2012⁷. המצטרפים החדשים לכוח העבודה נכנסים, על פי הגדרה, עם מעט ניסיון תעסוקתי, והדבר פוגע בפריזון שלהם בשוק העבודה. לשם המחשה, אם נניח כי בממוצע רמת הפריזון של המצטרפים לשוק העבודה היא כ-75 אחוז מזה של העובדים הקיימים, נקבל כי הגידול בשיעור ההשתתפות גרע כ-1.0 נקודת אחוז מקצב הגידול השנתי של פריזון העבודה בישראל. נציין כי חלק ניכר מהגידול בשיעור ההשתתפות התרחש כתוצאה מדחיית גיל הפרישה אצל נשים בנות חמישים ומעלה, גיל שבו פריזון העבודה אמנם בשיאו, אך לאחריו הוא מתחיל לרדת בממוצע⁸. יכול להיות אפוא שמסיבות אלה הגידול בשיעור ההשתתפות מסביר חלק מהפיגור בגידול הפריזון. אך אין זאת אומרת כמובן שהגידול בכוח העבודה אינו תהליך רצוי, שכן הוא תרם רבות לגידול התוצר לנפש בישראל. יתר על כן, במרוצת השנים, לאחר שיסתיים תהליך ההתרחבות המואץ של כוח העבודה ולאחר שהמצטרפים החדשים ירכשו ניסיון תעסוקתי, גורם זה ידעך מאליו.

בתיבה זו הצבענו על מספר גורמים שיכולים להסביר את הפיגור ברמתו של פריזון העבודה בישראל ובקצב גידולו. הצבענו על ההיקף הגבוה של שעות העבודה בישראל, על שיעור ההשקעה הנמוך בענפים רגישים לביקושים מקומיים ומוגנים מפני תחרות מחו"ל, על הפגיעה בניסיון התעסוקתי עקב הגידול בכוח העבודה ועל התחרות הנמוכה המאפיינת את סביבת הפעילות העסקית. ואולם נדרש מחקר נוסף על מנת לכמת ולחדד את הגורמים במטרה להצביע על צעדי המדיניות הדרושים כדי לקרב את הפריזון בישראל לזה של המדינות העשירות.

⁶ נ' זוסמן וע' פרידמן "איכות כוח העבודה בישראל", מאמר לדיון 2008.01, בנק ישראל, מחלקת המחקר.

⁷ תיבה ד'-1 בדוח זה מתייחסת לגידול בשיעור ההשתתפות לפי קבוצות השכלה. היא מצביעה על כך שהגידול התרחש במקביל לעלייה בשיעור המשכילים (שהם בעלי נטייה גבוהה יותר להשתתף בשוק העבודה). לכן לא ניתן לומר שהמצטרפים החדשים הורידו את שיעור ההשכלה.

⁸ על פי האמידות בעבודתם של זוסמן ופרידמן (2008), השכר - בשיווי משקל הוא מבטא את פריזון העבודה - מגיע לשיא כעבור 29 שנות ניסיון "תחשיבי" (גיל פחות משך השירות הצבאי פחות מספר שנות הלימוד פחות 6) - כלומר מעט אחרי גיל 50 לבעלות השכלה גבוהה.

